

А. М. Жукова,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків
ORCID ID: 0000-0003-2765-5544

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.6.32

ІНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

L. Zhukova,
PhD in Economics, Associate Professor of Finance, Banking and Insurance department,
V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv

INSTITUTIONAL STATUS OF THE STATE IN THE CONDITIONS OF SOCIAL AND ECONOMIC INSTABILITY

У роботі розглянуто зміни інституційного статусу держави в умовах соціально-економічної нестабільності. У процесі дослідження зазначено, що саме зміна пріоритетів економічного розвитку визначає необхідність пошуку шляхів забезпечення інституційного статусу держави. Обґрунтовано важливість пошуку оптимальної моделі соціально-економічного розвитку, враховуючи національні особливості перебігу трансформаційних процесів та наголошуючи на важливості чинника державного регулювання. Визначено, що в сучасних умовах посилення глобальної конкуренції трансформаційні зміни одночасно як підсилюють невизначеність траєкторії національного соціально-економічного розвитку, так і породжують нові можливості та альтернативи. Виявлено, що фундаментальною підставою особливого інституційного статусу держави в економіці є правова соціальна держава, яка суверенна у своїй виключній місії створення формальних економічних інститутів та одночасно підлягає контролю з боку громадянського суспільства на підставах суспільного договору та фінансової залежності від платників податків. Запропоновано концептуальні уявлення про сучасні форми прояву суперечливої інституційної природи держави в економіці. Доведено, що прояви інституційного статусу держави потребують вибору альтернативності як закономірності економічного розвитку у контексті чинників інституціональних перетворень в Україні.

The paper considers changes in the institutional status of the state in the conditions of socio-economic instability. In the course of the study it is stated that the change in the priorities of economic development determines the need to find ways to ensure the institutional status of the state, which consists in a significant transformation of socio-economic development of society, in the process of which a multicomponent aggregate institutional system corresponding to the globalization challenges of the present must be formed. The importance of finding the optimal model of socio-economic development taking into account national peculiarities of the process of transformation processes and emphasizing the importance of the factor of state regulation is substantiated. It is determined that in today's conditions of increasing global competition, transformational changes simultaneously increase the uncertainty of the trajectory of national socio-economic development, and generate new opportunities and alternatives. Deepening the contradictions of the development of the modern economic system against the background of aggravation of growing socio-institutional gaps is actualizing the solution of fundamental issues of the institutional status of the state. It was found out that the fundamental foundation of the special institutional status of the state in the economy is a legal social state which is sovereign in its exclusive mission of creating formal economic institutions and is simultaneously subject to civil society control on the grounds of a social contract and financial dependence on taxpayers. Conceptual representations about modern forms of manifestation of the contradictory institutional nature of the state in the economy are proposed. It is proved that manifestations of the institutional status of the state require the choice of alternative as regularities of economic development in the context of factors of institutional transformations in Ukraine. The prospects for further research are the detailed analysis of globalization processes that lead to changes in the institutional status of the state.

Ключові слова: інституційний статус держави, соціально-економічна нестабільність, правова соціальна держава, економічні інститути, економічна політика держави.

Key words: institutional status of the state, social and economic instability, legal social state, economic institutions, economic policy of the state.

ВСТУП

Загострення трансформаційних суперечностей під впливом дії глобалізаційних, інтеграційних процесів стало серйозним викликом для всієї сучасної цивілізації. Зміна пріоритетів економічного розвитку визначає необхідність пошуку шляхів забезпечення інституційного статусу держави, який полягає не тільки і не стільки у

визначенні свого соціально-політичного становлення та геостратегічної ідентичності, скільки у суттєвій трансформації соціально-економічного розвитку суспільства, в процесі якого повинна бути сформована багатоконпонентна сукупна інституційна система, відповідна глобалізаційним викликам сьогодення. Тут ідеться не лише про можливість у край стислої в історичному періоді

докорінної зміни соціально-економічної інституційної системи, а й про запуск реформ національних інститутів.

Вважається, що між інститутами, створеними державою, станом економіки та рівнем розвитку країни існує тісний нерозривний зв'язок: чим кращі інститути, тим ефективніша економіка і тим вищий рівень розвитку країни. У цьому зв'язку надзвичайно актуальним стає економічне дослідження змін інституційного статусу держави в умовах соціально-економічної нестабільності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Історія становлення держави, теоретичне обґрунтування ролі та здійснення державою регулюючих функцій в економіці, аналіз розроблених теорій і концепцій впливу держави на економічний розвиток суспільства висвітлені у численних наукових працях вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема, серед класиків економічної науки ці питання досліджували Т. Веблен, Дж. Гелбрейт, Дж. Кейнс, Ф. Кене, Д. Майєр, А. Маршал, Д. Рікардо, П. Самуельсон, Н. Смелзер, А. Сміт, Дж. Стігліц, Й. Шумпетер та ін.

У результаті парадигмальних змін в економічній теорії процеси розвитку суспільства стали пояснювати, спираючись на інституціональну та інституціонально-еволюційну теорії. Цей напрямок репрезентовано О. Вільямсоном, Р. Коузом, У. Нельсоном, Д. Нортон, Ф. Хайєком. Дослідження впливу інститутів та інституційних змін на економічний розвиток держави знайшли відображення у працях провідних українських учених: В. Базилевича, З. Варналія, В. Гейця, А. Гриценка, П. Єщенко, І. Малого, Ю. Петруні, Р. Пустовіята, А. Чухна, О. Яременка та ін.

Незважаючи на наявність значного теоретичного надбання, науковці й досі переймаються пошуками оптимальної моделі соціально-економічного розвитку, визначення в ній місця держави, враховуючи національні особливості перебігу трансформаційних процесів та наголошуючи на важливості чинника державного регулювання. Отже, актуальною є розробка теоретико-методологічних засад інституційного статусу держави та його змін під впливом ендогенної і екзогенної нестабільності. Розв'язання цієї задачі вимагає розгляду та удосконалення категорійного апарату інституційної природи держави в економіці, виокремлення форм реалізації суперечливого інституційного статусу держави, аналізу інституційних чинників конкурентоспроможності економіки України в умовах глобальних викликів, оцінки впливу економічної влади на науково-технологічний та інноваційний розвиток, обґрунтування перспективних напрямів соціальної політики держави з урахуванням суспільних витрат та ризиків поглиблення соціальних розривів.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — визначити передумови, напрями та наслідки зміни інституційного статусу держави в умовах соціально-економічної нестабільності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Держава як суб'єкт соціально-економічної системи відіграє провідну роль і здійснює вплив на всі без винятку сфери життя та діяльності людини, в тому числі й на економіку.

Історично держава та економіка в дослідницькій традиції Нового часу розглядалися як взаємопов'язані сутності: держава детермінована потребами цілісності соціуму на притаманних останньому ціннісно-інституційних підставах, а економіка детермінована необхідністю складних соціальних взаємодій для належного розподілу та використання суспільних ресурсів. Тобто і той, і інший феномен є соціальними явищами глибинного порядку, в якому вони взаємно ототожнюються та закономірно відокремлюються в процесі функціонування та еволюції соціуму.

Держава може існувати як особливий соціальний феномен за рахунок частини додаткового продукту у вигляді податків, тому вона зацікавлена у розширенні бази оподаткування; економіка може ускладнюватися та виходити на більш високі рівні рівноваги завдяки не лише прямому державному примусу, а ще й завдяки довірі, яку забезпечує держава як джерело правил і як мета-інститут. Тому взаємне відокремлення держави та економіки не може бути абсолютним, оскільки на глибинному рівні їх пов'язує спільне коріння, яке проявляє себе на поверхні такого явища як комплементарність [1, с. 257] та реалізується шляхом обґрунтування змісту економічної політики держави в умовах нестабільності через доведення доцільності використання поняття "альтернативність економічного розвитку держави", яке ставить регулятивну політику держави у площину оцінки стратегічних альтернатив і формування системи національного ризик-менеджменту як практичної рефлексії альтернативності національного розвитку. Водночас через оцінку та управління ризиками альтернативність розвитку переводиться на рівень повсякденних процедур державного управління у нестійкому або невизначеному соціально-економічному середовищі. Тобто, розмірковуючи про роль держави в економічному розвитку, важливо зазначити, що в сучасних умовах посилення глобальної конкуренції трансформаційні зміни одночасно як підсилюють невизначеність траєкторії національного соціально-економічного розвитку, так і породжують нові можливості та альтернативи.

Поглиблення протиріч розвитку сучасної економічної системи на тлі загострення зростаючої соціально-інституційних розривів актуалізує вирішення фундаментальних питань інституційного статусу держави.

Фундаментальною підставою особливого інституційного статусу держави в економіці є суперечлива єдність виключної ролі держави як суб'єкту створення формальних інституційних норм господарської діяльності, способів їх підтримки та делегування інституційних повноважень, з одного боку, та підпорядкування самої держави як соціального об'єкту інституційним нормам та правилам — з іншого боку. Тобто сучасним втіленням двоякого суб'єктно-об'єктного інституційного статусу держави є правова соціальна держава, яка суверенна у своїй виключній місії створення формальних економічних інститутів та одночасно підлягає контролю з боку громадянського суспільства на підставах суспільного договору та фінансової залежності від платників податків.

Водночас слід відмітити, що сучасними формами прояву суперечливої інституційної природи держави в економіці є:

— делегування частки виключних повноважень щодо формування загальних економічних норм міжнародним інститутам;

— визнання первинності норм міжнародного права по відношенню до національних правових норм, що є особливо небезпечним у разі виникнення правових колізій в умовах торгівельних війн;

— виникнення та розвиток нових платіжних засобів у вигляді криптовалюти, емісія яких не є функцією держави;

— корекція виключної ролі податків як джерела державних витрат шляхом інституціоналізації нової ролі державного боргу, що у перспективі підриватиме взаємну мотивацію держави та громадянського суспільства до збалансованого розподілу інституційних повноважень, який покладений в основу правової держави.

З урахуванням цих міркувань зазначимо, що чинником закономірного виникнення інституційної моделі правової держави та соціальної ринкової економіки є підвищення складності соціально-економічного устрою на вищій стадії індустріальної економіки та посилення невизначеності її функціонування та розвитку, що породжує масові ефекти неспроможності держави та ви-

мушує її йти шляхом часткового спрощення середовища за рахунок поширення повноважень корпорацій, домогосподарств та інститутів громадянського суспільства.

Забезпечення інституційного статусу держави за сучасних умов неможливе без широкої та повсюдної діджиталізації (використання цифрових та інформаційно-комунікаційних технологій) суспільного виробництва, оскільки її позитивні зовнішні ефекти (екстерналії) кумулятивно впливають на інтелектуальний, технологічний, соціально-економічний та інфраструктурний потенціал за рахунок самопідтримуючого синергетичного ефекту [2, с. 119]. З цього приводу на сучасному етапі розвитку світової економіки все більше уваги приділяється цифровим технологіям та електронному бізнесу. Цифрові технології відкривають унікальні можливості для розвитку вітчизняної економіки та підвищення якості життя громадян. Цифрові технології сьогодні вважаються важливим фактором прискорення розвитку провідних країн світу та зростання їх конкурентоспроможності.

Об'єктивна реальність у цих умовах актуалізує звернення до пошуку інституційних тенденцій формування моделі "цифрової держави" за рахунок виділення процесів успадкування рис двох протилежних моделей держави — правової, що заснована на економічних, громадянських та особистих свободах, та тоталітарної, що основана на всебічному контролі економічної та соціальної діяльності, фінансових трансакцій та особистої поведінки. Водночас необхідно враховувати, що цифрова держава як перспектива містить в собі: по-перше, потенціал діалектичного подолання обмежень розвитку соціальної сутності людини за рахунок поширення можливостей творчої праці, спілкування, самообмеження та самоструктурування соціуму, що створює умови для концентрації держави на фундаментальних питаннях соціального розвитку; по-друге, сильні ризики цифрової формалізації та десоціалізації господарчої діяльності, які можуть трансформуватися у фундаментальну соціальну невизначеність.

Процес інтеграції України в середовище глобальної конкуренції викликає потребу орієнтування на інноваційну модель розвитку, тобто модель конкурентної поведінки проривного характеру. Умовою руху у цьому напрямі повинні виступати інституційні реформи, спрямовані на погоджені зміни правил і програм, що формують адекватні умови доступу до ресурсів і технологій [3].

Поряд з проведенням кардинальних інституційних реформ на перший план сьогодні виходить завдання реалізації економічного суверенітету через розкриття умов його забезпечення в умовах нестійкого зовнішнього та внутрішнього середовища: диверсифікація та зростання несировинного, високотехнологічного сектора економіки, посилення фінансової спроможності держави щодо нейтралізації зовнішніх шоків, послідовна інституціоналізація соціальної відповідальності держави та формування інститутів громадянського суспільства.

Забезпечення економічного суверенітету як чинника зміцнення інституційного статусу держави може бути реалізовано шляхом розробки перспективних напрямів соціальної політики держави за рахунок включення у їх число заходів щодо забезпечення поступового переходу від переважно екстравертного типу адаптивної поведінки домогосподарств, проявом якого є міграція найбільш кваліфікованої робочої сили та фінансово спроможних домогосподарств у європейські країни, до інтравертного типу, за яким адаптивна поведінка реалізується всередині національної економіки, шляхом інвестиційно-інноваційної та соціальної політики, що спрямована на створення конкурентоспроможних робочих місць та сприятливих соціальних умов відтворення домогосподарств. Підвищення ефективності національної економіки пов'язане з необхідністю підвищення рівня конкурентоспроможності країни.

Необхідно зазначити, що здійснення радикальних перетворень у напрямку підвищення національної конкурентоспроможності неможливе без переорієнтації вітчизняного виробника на внутрішній ринок і реалізації стратегії імпортозаміщення [4].

Базою для зниження імпортозалежності та розвитку внутрішнього ринку необхідно вибрати ті види продукції, у виробництві яких Україна найбільш успішна. Передусім, слід розвивати конкурентоздатний промисловий сектор і працювати над підвищенням його ефективності. У свою чергу, системні перетворення у промисловості дадуть змогу підвищити економічну стійкість країни і зменшити її залежність від імпорту [5]. Тобто здобуття Україною суб'єктності у світогосподарській системі залежить від подолання вкоріненої залежності економіки від іноземних лідерів високотехнологічного розвитку завдяки розкриттю і активізації потенціалу промисловості як драйвера модернізаційних зрушень, осередку виробничо-технологічних досягнень і потужного науково-інтелектуального ресурсу.

Подальший розвиток промислового сектора у напрямі підвищення національної конкурентоспроможності потребує створення надійного інституційного фундаменту щодо формування політики нової індустріалізації економіки на основі розвитку нових секторів та трансформації традиційних галузей з використанням потенціалу високих технологій [6].

Конкурентні переваги у новій парадигмі вітчизняного виробництва повинні забезпечуватися завдяки реалізації наступних ключових принципів:

1. Впровадження цифрових технологій у процеси виробництва та збуту товарів, що забезпечить високий ступінь інтернаціоналізації ресурсів та економічних зв'язків, швидкі темпи створення та комерціалізації інновацій. Зокрема йдеться про активне впровадження компаніями "промислового Інтернету речей" (Industrial Internet of Things), "хмарних технологій" (Cloud Technologies), "великих даних" (Big Data).

На сьогодні, що стосується цифровізації виробництва, то далеко не всі українські промислові підприємства використовують навіть технології автоматизації — ключової технології попереднього покоління, тоді як технології "Індустрії 4.0" передбачають значно вищий рівень взаємодії цифрових систем на основі оброблення великих даних [7, с. 11]. Приклади впровадження систем 4.0 в Україні поки що залишаються поодинокими. Одним з лідерів у напрямі впровадження технологій "Індустрії 4.0" є ПАТ "АрселорМітал Кривий Ріг", яке активно впроваджує стандарти ISA 88-95, нові технології 4.0, на основі яких удосконалюється робота з підрядниками. Також нові технології 4.0 використовує компанія Eaton (ДП "Ітон Електрик", м. Київ), яка є світовим лідером в області розподілу електроенергії та захисту електромереж. Процес еволюції в напрямі "розумних пристроїв" досягається завдяки технології SmartWire-DT. Крім того, сьогодні Eaton активно працює над тим, щоб у майбутньому забезпечити можливість обміну даними в хмарному середовищі.

2. Стирання меж між секторами економіки — процес перетворення сучасних виробничих компаній на інноваційні екосистеми.

Сьогодні феномен інноваційної екосистеми (ІЕС) знаходиться в стадії пізнання й ідентифікації. Передумовами становлення ІЕС слід вважати ту обставину, що у XXI ст. світ перейшов до нового, мережевого укладу, започаткованого на динамічних горизонтальних взаємодіях, а світова економіка й усі її підсистеми, на думку Н. Смородинської, стратифікуються в кластерномережеві структури — набагато більш гнучкі, ніж модель ієрархії, і одночасно більш інтегровані, ніж модель ринку [8].

3. Обрання вітчизняними компаніями стратегії посилення власних позицій на внутрішньому ринку (Organic Growth).

Потенціал внутрішнього ринку в рамках реалізації стратегії імпортозаміщення демонструють українські підприємства авіабудування та авіаремонту. Так, чистий дохід від реалізації продукції та послуг у кластері авіабудування та авіаремонту у 2017 році у порівнянні з попереднім роком збільшився у 1,5 рази. Про це свідчать оперативні дані 20 підприємств, які входять у це виробниче об'єднання у складі ДК "Укроборонпром". У 2017 році чистий дохід від реалізації продукції та послуг цього кластеру становив більш ніж 12 млрд грн, а розмір чистого прибутку — 0,9 млрд грн (у 2016 році ці показники становили 8,2 млрд грн та 0,7 млрд грн) [9]. Саме адаптація європейського законодавства в авіаційній галузі, а також високий науково-технічний, конструкторський та виробничий потенціал нашої країни сприяють високому рівню послуг з виготовлення, технічного обслуговування та ремонту державних повітряних суден, що надаються українськими підприємствами.

Враховуючи сучасні реалії, в найближчі роки Україна, з орієнтацією її економіки на виробництво продукції з малою часткою доданої вартості і низькою якістю інститутів, не зможе скласти на світових ринках серйозну конкуренцію розвиненим країнам світу в створенні нових наукоємних технологій і продуктів з високою часткою доданої вартості.

З урахуванням цих міркувань сучасний рівень конкурентоспроможності економіки України оцінено за рахунок виявлення чиннику негативного комплементарного зв'язку між низькою якістю інституційного середовища та недостатньою питомою вагою галузей з високою доданою вартістю. На цій основі показано первинність завдань покращення інституційного середовища для вирішення завдань підвищення питомої ваги галузей з високою доданою вартістю. Разом з тим невирішеність практичних проблем реалізації економічного суверенітету та забезпечення інституційного статусу держави актуалізує звернення до пошуку шляхів оптимізації ризиків реформування інституційного середовища вітчизняного внутрішнього ринку в процесі адаптації до умов європейського економічного простору на підставах систематизації досвіду нових країн-членів ЄС, включаючи негативні наслідки передчасної відмови від національної структурної, фінансової та соціальної політики, а також позитивного досвіду використання сучасних способів забезпечення національних економічних інтересів в умовах інтеграційних процесів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, прояви інституційного статусу держави, які характеризуються елементами єдності та суперечностей, потребують вибору альтернативності як закономірності економічного розвитку держави у контексті чинників інституціональних перетворень в Україні.

У сучасній економіці формування нової моделі економічного розвитку може бути успішним лише якщо держава не будує модель як втілення ідеального, відірваного від об'єктивних реалій бажаного образу, а скеровує процеси формування моделі під впливом об'єктивних закономірностей глобального та національного розвитку, виходячи з потреби підтримки конструктивних процесів, що сприяють досягненню визначених цілей та орієнтирів, а також максимального послаблення ризиків та загроз розвитку.

Перспективи подальших розвідок полягають у детальнішому аналізі глобалізаційних процесів, що ведуть до змін інституційного статусу держави.

Література:

1. Жукова А.М. Роль держави в економічному розвитку: основні теоретичні підходи / А.М. Жукова // Проблеми економіки. 2018. № 1. С. 257—264.

2. Дульська І.В. Цифрові технології як каталізатор економічного зростання / І.В. Дульська // Економіка і прогнозування. 2015. № 2. С. 119—133.

3. Гончаров О. Технологія прориву української економіки [Електронний ресурс] / О. Гончаров // 112 Україна. 2016. Випуск № 10. — Режим доступу: <http://journal.112.ua/economics/>

4. Пріоритети політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України: аналіт. доп. / О.В. Собкевич, А.І. Сухоруков, А.В. Шевченко [та ін.]; за ред. Я.А. Жаліла. — К.: НІСД, 2012. 71 с.

5. Державне регулювання розвитку внутрішнього ринку в умовах модернізації національної економіки: монографія / [В.Г. Бодров, О.М. Соколова, Н.І. Балдич та ін.]; за ред. д-ра екон. наук В.Г. Бодрова. — К.: НАДУ, 2013. 204 с.

6. Digital globalization: The new era of global flows [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mckinsey.com/MGI-Digital-globalization-Full-report.pdf>

7. Завдання реформування та розвитку промисловості в контексті реалізації політики нової індустріалізації економіки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/industrializatsia-7fae7.pdf>

8. Smorodinskaya N.V. Сетевые инновационные экосистемы и их роль в динамизации экономического роста / Н.В. Смородинская // Инновации. 2014. № 7. С. 27—33.

9. Авіаремонт і модернізація: як утримати позиції й обігнати конкурента [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2420496-aviaremont-i-modernizacia-utrimati-pozicii-j-obignati-konkurenta.html>

References:

1. Zhukova, L.M. (2018), "The role of the state in economic development: the main theoretical approaches", *Problemy ekonomiky*, vol. 1, pp. 257—264.

2. Dul's'ka, I.V. (2015), "Digital technologies as a catalyst for economic growth", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 2, pp. 119—133.

3. Honcharov, O. (2016), "Technology of the breakthrough of the Ukrainian economy", *112 Ukraina*, vol.10, available at: <http://journal.112.ua/economics/> (Accessed 30 May 2019).

4. Sobkevych, O.V. Sukhorukov, A.I. and Shevchenko, A.V. (2012), *Priorytety polityky importozamischennia u stratehii modernizatsii promyslovosti Ukrainy* [Priorities of the import substitution policy in the strategy of modernization of the industry of Ukraine], NISD, Kyiv, Ukraine.

5. Bodrov, V.H. Sokolova, O.M. and Baldych, N.I. (2013), *Derzhavne rehuliuвання rozvytku vnutrishnoho rynku v umovakh modernizatsii natsional'noi ekonomiky* [State regulation of the development of the domestic market in conditions of modernization of the national economy], NADU, Kyiv, Ukraine.

6. Manyika, J. Lund, S. Bughin, J. Woetzel, J. Stamenov, K. and Dhingra, D. (2016), "Digital globalization: The new era of global flows", available at: <http://www.mckinsey.com/MGI-Digital-globalization-Full-report.pdf> (Accessed 30 May 2019).

7. Shevchenko, A. (2018), "Objectives of the reformation and development of industry in the context of implementing the policy of a new industrialization of the Ukrainian economy", available at: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/industrializatsia-7fae7.pdf> (Accessed 30 May 2019).

8. Smorodynskaia, N.V. (2014), "Network innovation ecosystems and their role in the dynamization of economic growth", *Ynnovatsyy*, vol. 7, pp. 27—33.

9. Riabykh, V. (2018), "Aircraft repair and modernization: how to keep positions and outstrip a competitor", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2420496-aviaremont-i-modernizacia-utrimati-pozicii-j-obignati-konkurenta.html> (Accessed 30 May 2019).

Стаття надійшла до редакції 03.06.2019 р.